

Rafał Szopa

"Europa wobec cywilizacji : Antona Hilckmana porównawcza nauka o cywilizacjach: Zasady – Metoda – Zastosowanie", Tomasz Stępień, Toruń 2013 : [recenzja]

Wrocławski Przegląd Teologiczny 21/2, 297-300

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Stępień

Europa wobec cywilizacji. Antona Hilckmana porównawcza nauka o cywilizacjach: Zasady – Metoda – Zastosowanie

Toruń 2013, ss. 361.

Książka składa się z pięciu rozdziałów, w których Autor przedstawia życie i dzieło Antona Hilckmana oraz – niejako pobocznie – Feliksa Konecznego, polskiego historyka i historiozofa, który położył podwaliny pod nową dziedzinę: porównawczą naukę o cywilizacjach. Autor publikacji jest adiunktem i kierownikiem Zespołu Politologii i Komunikacji Społecznej w Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych Politechniki Wrocławskiej. Prezentowana książka jest doktoratem Autora, który jest też redaktorem serii wydawniczej „Comparative Studies on Education, Culture and Technology/Vergleichende Studien zur Bildung, Kultur und Technik”, ukazującej się od października 2013 r.

We wprowadzeniu (s. 9–19) do publikacji zostały przedstawione teorie kultury i cywilizacji w sporze o Europę w świetle myśli Hilckmana i Konecznego. Celem tych dwóch myślicieli „było naukowe ujęcie fenomenu cywilizacji” (s. 10). Według nich cywilizacja łacińska jest najbardziej adekwatną do natury człowieka możliwością „pełnego urzeczywistnienia człowieczeństwa” (s. 10). Dzieło Hilckmana zostało jednak zapomniane. Autor przypomina jego trzy założenia: 1) idea zjednoczonej Europy, 2) zagadnienie narodu i – najważniejsze – 3) koncepcja porównawczej nauki o cywilizacjach. Hilckman też jako jeden z nielicznych myślicieli zajmował się historiozofią.

Rozdział pierwszy został zatytułowany: *Contra torrentem. Życie i dzieło Antona Hilckmana* (s. 20–51). Przedstawia on życie Hilckmana (1900–1970) w trzech okresach: 1) czasy międzywojenne, 2) okres II wojny światowej i 3) czasy powojenne. W pierwszym okresie Hilckman zajmował się głównie pracą naukową, a zwłaszcza nauką o cywilizacjach Konecznego. Niemiecki myśliciel rozwijał też szeroką działalność publicystyczną, publikując w wielu krajach europejskich, w czym pomogła mu znajomość około 30 języków. W okresie tym zajmował się Hilckman głównie Niemcami, pytając czy jego ojczyzna należy jeszcze kulturowo do Europy i jaka jest tożsamość narodu niemieckiego. W historii Niemiec toczy się walka pomiędzy kulturą łacińską a bizantyjską.

Podczas wojny Hilckman był więziony w obozach koncentracyjnych za rzekomo antypaństwową działalność. W okresie 16 V 1941 r. – 5 IV 1943 r. przebywał w obozie pracy Oberems/Schröttingshausen, a następnie od 13 VI 1943 r. do końca wojny był więziony w KZ Buchenwald i KZ Langenstein-Zwieberge. W tym okresie, jak podkreśla Autor, Hilckman wykazał swą niezłom-

ność i bezkompromisową walkę z hitlerowcami nazywając ich barbarzyńcami. Po wojnie został profesorem na Uniwersytecie im. Gutenberga w Moguncji, zakładając „pierwszy na świecie Instytut Porównawczej Nauki o Cywilizacjach (*Institut für die Vergleichende Kulturwissenschaft*)” (s. 40). Przez 20 lat stał na czele Instytutu i zajmował się dziełami Konecznego. Okres powojenny to także działalność polityczna Hilckmana, a zwłaszcza zagadnienie stosunków polsko-niemieckich. W pojednaniu polsko-niemieckim widział znaczenie dla całej Europy, a jego warunkiem jest poznanie kultury polskiej przez Niemców. Obok kwestii pojednania polsko-niemieckiego, Hilckman zajmował się też prawami „narodów zniewolonych przez Związek Sowiecki” i przewidział upadek komunizmu (s. 48). Po śmierci Hilckmana został rozwiązany założony przez niego Instytut Porównawczej Nauki o Cywilizacjach i zapomniano o jego spuściźnie.

Rozdział drugi nosi tytuł: *Feliks Koneczny i Anton Hilckman o kulturze i cywilizacji* (s. 52–125). Autor omawia najpierw historię problemu kultury i cywilizacji nawiązując do filozofii Arystotelesa i pojęć takich jak: „*civilitas*”, „*humanitas*”, „*romanitas*” i „*religio*”, a także poglądów na kulturę i cywilizację w nowożytności i współcześnie. Następnie autor przedstawia poglądy Konecznego i Hilckmana odnośnie do omawianej kwestii. Obaj uczeni uważali, że cywilizacja jest metodą życia społecznego oraz że cywilizacji jest wiele. To są dwie fundamentalne kwestie płynące z porównawczej nauki o cywilizacjach. Autor książki przypomina je wielokrotnie, co sprawia, że czytelnikowi trudno pogubić się w zasadniczych tezach nauki Hilckmana i Konecznego. Na uwagę zasługuje omówienie trzech rodzajów cywilizacji: turańskiej, bizantyjskiej i łańciskiej na tle sporu o kształt współczesnej Europy.

Kolejny rozdział (s. 126–196) jest już bardziej szczegółowy w traktowaniu nauki o cywilizacjach. Nosi on tytuł: *Metoda i systematyka porównawczej nauki o cywilizacjach*. Koneczny, a za nim Hilckman, opowiadają się za metodą indukcyjną, gdyż tylko ona pozwala na odkrywanie rzeczywistości, na stwierdzanie faktów, a nie aprioryczne założenia. W przypadku porównawczej nauki o cywilizacjach jest to stwierdzenie faktu wielości cywilizacji. Jednak zadaniem tej nauki jest odkrycie, skąd ta wielość się wzięła. Jak pisał Koneczny, „mając coraz więcej do czynienia z różnorodnością cywilizacji, nie zadano sobie pytania: skąd się bierze, z czego powstaje ta różnorodność? Dlaczego Japończyk i Szwed, chociaż jednako telefonują, inaczej jednakże myślą i działają? Dlaczego wszyscy ludzie nie należą do jednej cywilizacji? Czemu różnią się nie tylko szczeblami, ale rodzajami rozmaitych cywilizacji?” (s. 140).

Koneczny i Hilckman wyróżnili tylko dwa fenomeny życia ludzkiego, które są niezależne od cywilizacji: język i religię. Język jest dziedziną *sui generis* (s. 169), dlatego jest niezależny w swym istnieniu od żadnej cywilizacji. Podobnie jest z religią. Hilckman twierdzi, że: „Cywilizacja dotyczy

wyłącznie świata doczesnego, natomiast religia jest rzeczywistością transcendując ten świat” (s. 170). Są tylko dwie cywilizacje sakralne, tj. stworzone przez religię: cywilizacja żydowska i bramińska. Powstaje zatem pytanie, co z pozostałymi cywilizacjami i religiami? Czy można powiedzieć, że istnieje cywilizacja stworzona przez chrześcijaństwo, buddyzm czy islam? Okazuje się, że nie, gdyż byłoby to pomieszanie „porządku świata doczesnego z porządkiem transcendentnego świata religii” (s. 171). Tym, co spaja cywilizację i religię, jest prawda. W kontekście współczesnej laicyzacji Europy stwierdzenie Hilckmana o ateizacji społecznej brzmi niezwykle wymownie: „[...] Bezreligijne albo wrogie religii życie wiedzie do ścieśnienia życia, do okaleczenia bytu – cywilizacja staje się defektywną” (s. 173). Jedynie katolicyzm jest religią uniwersalną, która podporządkowuje sobie cywilizacje, chociaż z żadnej z nich nie wyrasta.

Rozdział czwarty został poświęcony filozofii sensu w ujęciu Hilckmana pt. *Antona Hilckmana filozofia sensu* (s. 197–247). Jest to ta część pracy, która uwypukla oryginalność myśli samego Hilckmana. Zostało tu omówionych wiele kwestii, w tym zagadnienie sensu ludzkiego życia, istota wolności i historii. Hilckman mówiąc o moralności podkreśla trójmian ludzkiego bytu, jakim jest sens – ład – światło (*Sinn, Ordnung, Licht*) (s. 203). Każdy człowiek powinien przy tym poznać cel i sens swojego życia. Wolność zaś „oznacza realizację powołania życiowego oraz spełnianie wynikających z niego obowiązków i zadań” (s. 207). Hilckman pojmuje zatem wolność zupełnie odwrotnie niż samowola czy dowolność. Również pojęcie szczęścia u niemieckiego filozofa ma inne znaczenie niż dążenie do wygodnego życia. „Szczęście jest wyrazem ładu, ostatecznie Bożego ładu, który gwarantuje rozwój osobowy człowieka i pełne urzeczywistnienie obrazu człowieka jako osoby” (s. 220–221).

Ostatni rozdział został zatytułowany: *Hilckmanowska teoria cywilizacji a polityka* (s. 248–336). W tym rozdziale Autor przedstawił naukę Hilckmana o polityce w świetle jej cywilizacyjnych uwarunkowań. Tłem rozważań jest zderzenie cywilizacji łacińskiej z filozofią oświecenia. Z tej perspektywy Hilckman omawia pojęcie nacjonalizmu, internacjonalizmu i uniwersalizmu. Przedstawia też swoją doktrynę odnośnie do wychowania obywatelskiego opartego na uniwersalizmie cywilizacji łacińskiej. Obszernie też została pokazana doktryna Pawła Włodkowica o prawie narodów. Według niemieckiego filozofa doktryna Włodkowica jest przykładem uniwersalizmu cywilizacji łacińskiej. Na końcu książki Stępień omawia problematykę Niemiec w kontekście pojednania polsko-niemieckiego. Hilckman zarzucał swojemu narodowi „ciemnotę nacjonalistyczną” (s. 316), kiedy traktował Polskę jak odwiecznego wroga. Pojednanie może się spełnić, jeśli Niemcy poznają polską kulturę. Przyszłość Europy widział Hilckman w świetle federalizmu politycznego na przykładzie unii Polski i Litwy. Wspólnym mianow-

nikiem jedności politycznej musi być „wspólnota systemu moralno-etycznego” (s. 329). Zakończenie książki stanowi pokazanie aktualności myśli Antona Hilckmana.

Dzięki Hilckmanowi doszło do ukonstytuowania się porównawczej nauki o cywilizacjach. Podkreślał, że cywilizacji jest wiele i odróżnił cywilizację od języka i religii, zachowując „wymiar transcendentny świata doczesnego” (s. 338). Hilckman położył podwaliny pod nową jakość dialogu międzykulturowego. Podkreślał przy tym znaczenie cywilizacji łacińskiej. Jednym z jej filarów jest filozofia klasyczna. W końcu trzeba podkreślić, że Hilckman nie bał się iść pod prąd „w imię podstawowych zasad i wartości” (s. 340).

Książka Tomasza Stępnia jest prawdopodobnie jedyną na świecie publikacją poświęconą w całości życiu i dziełu Antona Hilckmana. Już chociażby z tego względu zasługuje na uwagę. Każdy rozdział poszerza stopniowo wiedzę o Hilckmanie i jego myśli, przypominając jednocześnie najważniejsze kwestie omówione już wcześniej. Dzięki temu treść i układ książki są przejrzyste. Na uwagę zasługuje też fakt, że Autor obficie korzysta z literatury źródłowej podając często oryginalne brzmienie tekstu. Dzięki temu mamy pewność, że informacje są przekazywane z pierwszej ręki. Można zauważyć także, że książka została napisana z perspektywy filozofii klasycznej. Jest to jednak zrozumiałe, gdyż i sam Hilckman bazował na tej filozofii. Książka zatem prezentuje zastosowanie filozofii klasycznej w nauce o cywilizacjach. Niezwykle interesujące jest również pokazanie postawy Hilckmana wobec dialogu polsko-niemieckiego. Niemiecki myśliciel broni Polskę przed hitlerowskimi Niemcami i jest rzecznikiem pojednania polsko-niemieckiego.

Minusem publikacji może być problem w odróżnieniu poglądów Hilckmana i Konecznego. Przez dwa rozdziały (drugi i trzeci) Autor omawia różne kwestie bez wyszczególnienia Hilckmana czy Konecznego. Trudno przez to zorientować się, na czym polega oryginalna myśl tych dwóch uczonych. Wydaje się także, że zbyt wiele miejsca Autor poświęcił wyjaśnianiu podstawowych pojęć związanych z historią filozofii starożytnej i średniowiecznej (rozdział drugi), gdyż w pracy monograficznej szczegółowe omawianie kwestii pobocznych jest zbędne.

Książka jest godną polecenia pozycją. Może po nią sięgnąć każdy, kto chce zgłębić problematykę pochodzenia cywilizacji, zrozumieć współczesny świat z jego podziałami i przyczynę konfliktu polsko-niemieckiego z perspektywami dialogu. Praca napisana przystępnym językiem, więc nie sprawiająca trudności w odbiorze, a dodatkowo będąca niejako podręcznikiem z zakresu nowej dyscypliny naukowej: porównawczej nauki o cywilizacjach.

Rafał Szopa